

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2018, Yıl:6, Sayı:12

Geliş Tarihi: 12.02.2018

Kabul Tarihi: 15.04.2018

Sayfa:460-466

ISSN: 2147-8872

“-sA” EKİNİN İŞLEVLERİ ÜZERİNE

Cansu Okan*

ÖZET

İlerleyişi sıralı kurallarla belirlenmiş bir ekleşme düzenine sahip olan Türk dilinde, dil öğelerinin birbirini yapılandıran karşılıklı ilişkileri sayıca az fakat kuşatıcı prensipler sayesinde takip edilebilmektedir. Bunların başında isim ve fiil kategorilerin takibi gelmektedir. Ekleşmenin yardımcı öğeleri ise morfofonetik ve morfofonemik karşıtlık ile yerdaş ve yandaş karşıtlık ilişkilerine sahip görev unsurlarıdır. Türk dilinin ekleşme kuralları, o kuralları ortaya koyan morfofonetik ve morfofonemik karşıtlık düzeni yani telaffuz edilen ve kastedilen işlevler arasındaki ilişki düzeni üzerine kuruludur. Ekleri sınıflandırma yaparken ise bir ekin fonksiyonunun ne olduğuna, o ekin en çok ya da umumiyetle hangi fonksiyonda kullanıldığına bakarak karar vermek gerekir. Bu çalışmada, dilbilgisi kitaplarında tasarlama kipleri içinde yer alan, genellikle dilek-şart kipi eki olarak anılan -sA eki ile ilgili bugüne kadar dilbilimcilerin bu ek üzerine yaptıkları çalışmalardan yola çıkarak -sA ekinin işlevleri örnekler üzerinde gösterilerek tasnif edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalardan hareketle -sA ekinin birden fazla işlevde kullanıldığı tek bir işleve tabi olmadığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: -sA eki, dilek-şart kipi, işlev, yerdaş, yandaş.

ON THE FUNCTIONS OF “-sA” SUFFIX

ABSTRACT

In the Turkish language, which has an order of suffix determined by sequential rules of progression, mutually related mutual relations of language elements can be traced through fewer but circumscribing principles. The beginning of these is followed by the noun and verb

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, orcid.org/0000-0001-8412-1819 , cansuokan81@outlook.com

categories. Suffixes are the elements of the function morphophonetic and morphophonemic contrast and the contrast of syntagm and paradigm. The suffixation rules of Turkish Language are based on the morphophonetic and morphophonemic opposition order, which puts forward , that is, the relation order between pronounced and intended functions. When classifyig suffixes, it is necessary to decide what the function of a suffix is by looking at which function the suffix is used most or generally. In this study, the linguists have been trying to classify the functions of suffix“-sA” functions by showing them on the examples, based on the studies that they have done on this suffix up to now, about the meaning of -sA suffix which is often referred to as optative-condition mood rule in designing modes in grammar books. In general, it was focused on that -sA mood there is not a single function used in more than one function

Key Words: -sA suffix, optative-conditional mood, function, syntagm, paradigm.

GİRİŞ

Gramer terminolojimizde genellikle *şart* veya *dilek-şart* eki başlıkları altında yer alan -sA ekinin etimolojisi, tarihi gelişimi ve fonksiyonları hakkında birçok araştırma yapılmış, ancak *bu ekin hangi ölçülerle kip ekleri kategorisine dâhil edildiği* sorusu üzerinde bugüne kadar pek durulmamıştır.

-sA ekinin hangi işlevleri icra ettiği hususunda birisi kendi içinde iki bölümlü olmak üzere temel iki görüş ortaya çıkmıştır: Kip eki (şart, dilek-şart) ve zarf fiil eki.

Bu sorun hakkında Gülsevin’in “Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine” (1990: 467) başlıklı yazısı, konunun ele alındığı dikkate değer bir çalışmadır. Bu çalışmada -sa/-se ekinin kip eki değil, bir zarf-fiil eki olduğu ileri sürülmektedir.

Karahan (1994: 471-474), -sa/-se ekli fiiller hariç kip ekleriyle çekimlenmiş bütün fiillerin, yargı taşıdığını ifade eder. Aynı zamanda bu ekin, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleriyle de bir uyum içinde olduğunu açıklar. Şart, zaman, sebep fonksiyonlu kullanılan -sa/-se ekinin yargı taşımadığı gerekçe gösterilerek grubun uyumlu yapısının bozulduğunu da ekler.

Gülsevin ve Karahan’ın -sA ekinin zarf fiil eki olduğu durumlara yaptıkları göndermeler ile bu eki salt kip eki olarak değerlendirmedikleri fikrinde görüş birliği halinde oldukları söylenilebilir.

Gramerimizde, oluş ve kılışın şeklini, zamanını bildiren bir *kip ekleri* kategorisi bulunmaktadır. Üçok, bu terimi “cümle içinde fiillerin aldığı şekiller” (1947: 101-102) olarak açıklar.

Hatipoğlu’na göre kip, “belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyeninin ve hakkında konuşulunun tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi”dir (1965: 57). Dilaçar, ruh durumlarının sayısınınca kip olduğunu söyler (1971:106-107). Kocaman “kiplerin sadece fille

sınırlandırılmayacağı” (1980: 81-85) görüşündedir. Turan (2006: 290) ise Türkçedeki fiillerin sayısı kadar kip olduğunu ifade eder.

Mevcut çalışmalarda kip kategorisi ya fiilin çekimiyle ya da kişinin ruh durumuyla ilişkili görülmüştür. Bu iki nokta etrafında şekillenen görüşlerin geleneksel dil bilgisi çalışmalarındaki görüntüsü, belirli bir takım eklerin *(-y)A, -mAlI, -sA, -Ø...gibi) tasarlama kipleri* adıyla anılması şeklinde belirlemiştir. Kip, bir gramer terimi olarak “oluş ve kılışın şekli” demektir. Bu, kiplerin ne yalnızca fiilin çekimi ile ne de kişinin ruh durumuyla açıklanabilir bir olgu olduğu anlamını taşımaktadır. Anlamın merama dönüştürülmesiyle meydana gelen cümlede kişinin takındığı tutum olarak değerlendirilebilecek kip olgusunun varlığı çekim eklerinden önce fiilin herhangi bir ek alıp almamasına bağlı değildir.

“Bu gece ders çalıştı.”

“Bu gece ders çalışmış.”

“Bu gece ders çalışmışmış.”

Yukarıdaki cümleleri söyleyen kişinin bütün örneklerde aynı tavrı takınmadığı görülmektedir. Aslında bu durum, kişinin aktarmak istediği ileti karşısındaki durumunu göstermektedir. Rivayet fonksiyonunun tekrar edilebilmesi ile sağlanan *inanmama/güvensizlik/itibarsızlaştırma* gibi işlevlere mukabil ilk cümlede –metnin bütününe bağlı olarak- eylem karşısında kişinin takındığı nötr tavır takip edilmektedir.

Zarf fiil eklerini “hal kipleri” olarak adlandıran Ergin de “kip” kavramının sınırlarını genişletmektedir (1962: 129). Bu görüş ve açıklamaların bir kısmı, bugün gramerlerimizde, “kip ekleri” başlığı altında incelenen ekler grubunun sınırları içinde kalırken, bir kısmı da bu sınırların dışına çıkar.

Türkçenin ekleşme dizisi şekil fonksiyon odaklıdır. Bir ekin fonksiyonunun ne olduğuna, o ekin en çok ya da umumiyetle hangi fonksiyonda kullanıldığına bakarak karar verilmemelidir. Örneğin; “Yarın sinemaya gitsek” cümlesinde *-se* eki, şart değil istek sıfat fiil ekidir. “gitsek” kelimesi, isteğin anlatılması için yeterli yapı ve anlam özelliğine sahiptir. Bu anlamı verebilmek için başka bir cümleye ihtiyacı yoktur. “İlaç içersen/içsen iyileşirsin” cümlesinde ise *-se* eki ile fiili çekimleyen ya da istek işlevli bir ek değil şart bildiren ve içinde bulunduğu cümlenin yüklemine bu işlevle tamamlayan bir ektir. “içsen” sözü tek başına yargı bildirmemekte ve dolayısıyla da çekimli hale gelmemektedir. Bu kullanım, Banguoğlu’nun da ifade ettiği gibi “bitmemiş bir fiil”dir. Bu sebeple yukarıda da ifade edildiği üzere *-sA* eki hangi fonksiyonda kullanılıyorsa öyle adlandırılmalı ve tek bir fonksiyonla sınırlandırılmamalıdır.

Ergin şart konusunda “Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez.” (1962: 292) demiştir. Korkmaz ise bu ek için “Bir oluş ve kılışın şart şeklinde düşünüldüğünü anlatan, dolayısıyla hiçbir hüküm ifade etmeyen...” (1992: 142) ifadesini kullanmış ve diğer kip eklerine benzemeyen bu özelliğinden dolayı *-sa/-se* ekinin bir kip eki olamayacağını dile getirmiştir.

Korkmaz (1995: 160-167), şart cümleleri ile birlikte kullanılan -sa/-se ekinin emir kiplerine paralel olarak dilek, temenni ve rica gibi görevlerde kullanıldığını ifade etmiştir. Böylece -sa/-se ekinin iki ayrı kipin oluşturulmasında kullanılan bir özellik olduğu anlaşılmaktadır.

Türkyılmaz, “Şart ifade eden cümleler genellikle ana cümle zarfıdır. Ana cümleyi tarz ve zaman işlevleri ile tamamlar. İstek ifadesi ile kullanıldığında müstakil bir cümle hüviyetindedir. Basit ve bileşik çekimlerinde şart kipinin şu işlevlerine rastlıyoruz: Şart işlevi, istek, dilek, kuvvetli istek, arzu, tahmin, varsayım, kuvvetli tahmin, endişe, tereddüt, kararsızlık, korku, emir, ısrarlı dilek, rica, sebep, sonuç” (1999: 1978) diyerek **şart kipinin işlevleri** ve **şart kipinin kalıplaşmış ifadelerle cümle bağlayıcılarında kullanılışı ve işlevleri** olarak iki ana gruba ayırıp alt gruplarını sıralamış ve örneklendirmiştir.

Bu açıklamalar, -sA ekini şart işlevinde kullanıldığında müstakil bir cümle oluşturmayan; istek fonksiyonunda kullanıldığında ise fiili çekimli hale getiren bir ek şeklinde sınıflayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Halbuki Türk dilinde fiili çekimli hale koyan ekler zaman ve şahıs ekleridir. İstek fonksiyonlu bir ekin zaman eki gibi değerlendirilebilmesi için şu örneklerdeki karşılıklı ilişki düzenini takip etmek gerekmektedir:

“Ben de Şeref kadar cesur olabilseydim.” (Topçu, 2011: 115)

s
↓
n
n

Aynı konuda Benzer ise şu görüşlere yer verir: “Biçimin tek, işlevin ise birden fazla olması sebebiyle ek, taşıdığı farklı işlevlerin adlarıyla adlandırılmış, tarihi gelişimi içerisinde “şart” işlevi taşıırken zamanla “dilek” işlevini de üstüne almış ve dilek-şart eki olarak anılmıştır.” (2010: 137). Bugün için ekin dilek ve şart işlevlerinin birbirinden ayrıldığını ve -sA ekinin dilek ve şart eki arasındaki ayrımın dilbilgisi öğretiminde ifade edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Şart kipinin işlevleri hakkında Ergin “Şart şekli bazen istek için de kullanılır. Bu kullanılıştta şart değil, temenni ifadesi bulunur. Şart şekli bu temenni ifadesi ile hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümle fiili olarak kullanılabilir: “Yarın bari hava güzel olsa!” misalinde olduğu gibi. Fakat temenni fonksiyonunun da aslında şarta dayandığını, şartın dilek haline gelmesinden ibaret bulunduğunu unutmamak lazımdır. Gelsene (gel-sen-e), otursana (otur-san-a) gibi hitaplı şart şekillerinde ise şartın şart ifadesi hiç bulunmaz. Yalnız ikinci şahıslarda kullanılan ekleşmiş hitap edatlı bu şekiller istekle emir arası bir işlev taşır.” (1993: 293) diyerek şart kipi eki -sA ekinin şart, dilek ve istekle emir arası bir işlev olmak üzere üç işlevinin olduğunu belirtmiş bunların temelde şarta dayandığını ifade etmiştir.

Banguoğlu şart kipinin işlevlerini dilek-şart bildirmesi, dilek-şartın anlatması, dilek-şartın söylentisi olarak üç gruba ayırmıştır (2000: 467-469).

Dilek ya da istek işlevleri birbirlerine yakın görülüp çoğu zaman -sA eki “dilek-istek bildirir” biçiminde aktarılır (Gülsevin 2002: 38). Bilgegil (1982: 286)’e göre bu ek, hem dilek hem de istek işlevi taşır. Benzer biçimde Şimşek (1987: 223)’e göre tasarlama kiplerinin ortak yönü hepsinin esasında dilek kavramına dayanmasıdır. Gencan (1966: 295) da tasarlama kiplerinden bu özelliklerinden dolayı istek kipleri olarak bahseder.

Bugün ise -sA eki fonksiyonuna göre istek ya da şart eki olarak aynı başlık altında alınmaktadır. Timurtaş (1981: 131) ekin Eski Türkçe döneminde “şart işlevi” ile birlikte “dilek işlevini” de taşıdığını belirtir. Uzman (1992: 9) ise ekin öncelikle “şart” işlevini taşıdığını Orta Türkçe metinlerinden başlayarak da “dilek” işlevini aktarmaya başladığını ifade etmiştir.

Bütün bunlardan hareketle -sA eki, Eski Türkçe döneminde genellikle şart işleviyle nadiren de zaman işleviyle kullanılmakta iken Orta Türkçe döneminden itibaren şart ve zaman işleviyle beraber dilek işleviyle de kullanıldığı görülmektedir. Anlaşıldığı üzere -sA eki dilek, şart, dilek-şart işlevlerinde kullanılmıştır. Ergin şart kipinin işlevlerini açıklarken şart şeklinin hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümle fiili olarak kullanılabilirdiğini dile getirmiştir. Ancak -sA eki bir ektir ve eklendiği yerde var olur. Diğer eklerde olduğu gibi kelimeye ait işlevleri *görevlendirme* ile karşılar. Bu sebepten dolayı bu ekin tek başına müstakil bir cümle kurması mümkün değildir. Zira Türk dilinde cümle, fiilin çekimli hale gelmesiyle teşekkül eder. Yandaş karşıtlık düzeninde fiili zaman ve kişi bakımından kayıt altına alan ekler olmadan cümlenin kurulamaması herhangi bir ekin fonksiyonu ile değil cümlenin yapısı ile ilgili bir niteliktir.

Ek tasniflerinde -sA ekinin kip eki mi yoksa bir zarf fiil eki olarak mı değerlendirileceği konusunda ortaya çıkan görüşlerde, Gülsevin ve Karahan -sA şart ekinin -istek bildiren durumlar hariç- kip ekleri grubunda değil zarf fiil ekleri içerisinde ele alınması ve böyle değerlendirilmesi konusunda görüş birliği halindedirler. Ergin ise zarf fiil eklerini “hal kipleri” şeklinde ele alarak dolaylı olarak bu eki kip ekleri içine dâhil etmiştir. Korkmaz da şart kipini işlevleri bakımından; *şart kipi kuran -sA* ve *dilek kipi kuran -sA* şeklinde iki temel gruba ayırarak bu eki kip ekleri sınıfına dâhil etmiştir: -sA ekini, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan ve kendi başına yargı bildirmeyen durumlarda (*şart bildiren*) *tasarlama kipi* olarak; şarttan isteğe yönelmiş *niyet* ve *tasarlama halinde bir istek* ya da bir *dilek* görevi olduğunda ise *dilek kipi kuran ek* şeklinde değerlendirmiştir.

Türk diline hâkim olan ekleşme düzeninde görevlendirmelerdeki esas fonksiyon/işlev temsil etmektedir. Bir fonksiyonun birden fazla şekille karşılanması ya da bir şeklin birden fazla fonksiyonu icra etmesi şeklinde görülebilen bu durum öncelikli olarak şekillerin değil işlevlerin tespit edilmesini gerektirir. Kip kavramının mevcut gramerlerimizde -yaygın şekliye- *tasarlama kipleri* ve *haber/bildirme kipleri* başlığı altında incelendiği bilinmektedir. Buna göre tasarlama kipleri henüz gerçekleşmemiş, niyet halinde bulunan eylemleri; haber kipleri ise haber verme şeklindeki eylemleri ihtiva etmektedir (*bk.* Korkmaz, 2003: 647). Henüz gerçekleşmemiş ve gramatikal olarak bitimli hale gelmemiş/çekimlenmemiş fiiller ile bitimli fiiller şeklindeki bu ayırım, kip kavramının muğlak bir temel üzerinde bulunduğunu

göstermektedir. Aynı ayrı *emir, istek ve gereklilik kipleri* biçiminde ele alınan unsurların *istek* üst işlevini derece derece farklarla temsil eden alt işlev oldukları göz önüne alındığında gramer kategorisi bakımından *kip* kavramının belirgin bir fonksiyonla ilişkilendirilemediği ortaya çıkmaktadır. Fonksiyonu bir eke yüklenerek belirsizliği giderilemeyecek olan *kip* kavramı cümlenin tümüyle ilgili bir olgu durumundadır. Türk dilinin unsurlarını karşılıklı yapılandıran ilişki düzeninde bir karşılığının olmaması, herhangi bir ekin *kip eki* şeklinde tasnif edilmesini engellemektedir.

SONUÇ

Biçimin tek, işlevin ise birden fazla olması sebebiyle ek, taşıdığı farklı işlevlerin adlarıyla adlandırılmalıdır. Tarihi gelişim içerisinde “şart” işlevi taşıyarak zamanla “dilek” işlevini de üstüne almış ve dilek-şart eki olarak ayrı fonksiyonlarda kullanılan -sA ekinin ekleşme dizisinde birden fazla işlevde kullanıldığı görülmektedir. “Yarın sinemaya gitsek.” ve “İlaç içersen/içsen iyileşirsin” misallerinde olduğu gibi -sA eki ilk misalde istek sıfat fiil eki fonksiyonunda iken ikinci misalde ise zarf fiil eki fonksiyonunda kullanılmış. Dolayısıyla -sA eki yalnızca şart eki olarak tek bir fonksiyonla sınırlandırılmamalıdır. Buradan şeklin sınırlı görevin ise sınırsız olduğu sonucu çıkarılabilir. -sA morfemi şart fonksiyonunda kullanılıyorsa şart zarf fiil eki, istek fonksiyonunda kullanılıyorsa istek sıfat fiil eki olarak isimlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU, Tahsin (1990); **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara
- BENZER, Ahmet (2010); **-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı**, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:28, s. 131-140.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1982); **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı.
- DİLAÇAR, Agop (1971); **Gramer**, TDAT-Belleten, s. 83-145.
- ERGİN, Muharrem (1962); **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- ERGİN, Muharrem (1993); **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul
- GENCAN, Tahir Nejat (1975); **Dilbilgisi**, TDK Yayınları, Ankara
- GÜLSEVİN, Gürer (1990); **Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine**, Türk Dili, Sayı 467, s. 276-279.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1965); **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara
- KARAHAN, Leyla (1994); **-sa/-se Eki Hakkında**, Türk Dili 516, s. 471-474.
- KOCAMAN, Ahmet (1980/1981); **Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler**, TDAY-Belleten, Ankara s. 81-85.
- KORKMAZ, Zeynep (1992); **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara

- KORKMAZ, Zeynep (1995); **-sa/-se Dilek Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?** Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1, Ankara: TDK Yayınları, s. 160-167.
- KORKMAZ, Zeynep (2003); **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987); **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, KTÜ Yayınları, Trabzon
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1981); **Eski Türkiye Türkçesi 15. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı
- TOPÇU, Çiğdem (2011); **Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TURAN, Zikri (2000); **Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?**, 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Çeşme
- TURAN, Zikri (2006); **Türkçede Basit/Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri** Türklük Bilgisi Araştırmaları / Journal of Turkish Studies 30/III, (Orhan OKAY Armağanı) s. 279-292.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999); **Tasarlama Kiplerinin İşlevleri**, TDK Yayınları: 729, Ankara
- UZMAN, Mehmet (1992); **Türkçede Şart ve Emir Kipinin Tarih İçindeki Gelişimi**, Edirne: Trakya Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- ÜÇÖK, Necip (1947); **Genel Dilbilim**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara